

*Guardians of the Memory
Пазители на паметта*

БЪЛГАРИЯ И ПОЛСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА (1918 – 1939). ГЕОПОЛИТИКА И ДИПЛОМАЦИЯ

Марек Корнат

Институт по история при Полската академия на науките

Резюме. Статията е посветена на мястото на България в концепциите на полската външна политика през междувоенния период (1918 – 1939). Двете държави се намират в напълно различна геополитическа ситуация, макар че ги свързва една прилика. Полша принадлежи към най-облагодетелстваните след Първата световна война страни, тъй като в резултат от нея възвръща независимостта си. България губи войната и е принудена да сключи неизгодния мирен договор в Ньой сюр Сен. Обаче както Полша, така и България са в конфликт с повечето от своите съседи. Полската визия за „Междуморието“⁽¹⁾ създава възможността за сближаване между Варшава и София. Тя обаче така и не успява да се реализира в действителност.

Keywords: Poland; Bulgaria; inter-war era (1918 – 1939); international relations; Eastern Europe

България принадлежи към победените в Първата световна война държави. Страните победителки ѝ налагат мирния договор от Ньой сюр Сен, сключен на 27 ноември 1919 г. Българският народ създава собствен териториален ревизионизъм, а желанията за Велика България не угасват.

Възродена Полша е създадена през 1918 г. като страната, която е най-облагодетелствана от геополитическата революция в Централна и Източна Европа вследствие на Първата световна война, довела до краха на трите империи, поделили си Полша – Германия, Русия и Австро-Унгария.

Целите на България са насочени към промяна на териториалния ред, който се установява по време на Парижката мирна конференция, докато Полша се старее да запази статуквото, макар и да не е удовлетворена от създаването на Свободния град Гданск и присъединяването на населената с поляци Чешинска Силезия към Чехословакия.

Следователно полско-българските отношения се характеризират с определена амбивалентност. Какво свързва и какво разделя двете държави през междувоенния период (1918 – 1939)? Дали възможностите, които Версайската мирна система предлага, са използвани от двете страни?

Какво може да каже историкът на дипломатията за полско-българските отношения преди Втората световна война? Това са трите въпроса, чиито отговори искаме да потърсим в настоящия труд.

Когато се създава независима България, Полша не съществува на картата на Европа. Поделената в края на XVIII в. от трите съседни империи полска държава може да получи независимостта си само в резултат на голяма война, тъй като само такава би могла да предизвика прелом и промяна на границите. В началото на XX в. Балканите се превръщат в сцена на конфликти, които предизвестяват европейските усложнения и войната, в която Великите сили се изправят една срещу друга. България е най-силната славянска страна в този регион. Полската политическа мисъл, която подкрепя българското национално движение в борбата за освобождение, се интересува живо от балканските въпроси. Българите имат симпатията на полските политически течения – както на консерваторите, така и на либералите²⁾. Идеята за „славянската взаимност“ е дълбоко залегнала в полската политическа мисъл.

Великата война (1914 – 1918) донася истинска геополитическа революция³⁾. Едновременно се разпадат три империи – Германия, Русия и Австро-Унгария, което е просто немислимо по-рано. Разбира се, за Полша това е изключително щастливо стечение на обстоятелствата. Появява се системата на националните държави в Европа на Междуморието – от Балтийско до Егейско и Адриатическо море. Създава се полската държава – най-голямата в този регион. Осъществява се мечтата на поколения, на които е писано да живеят под робство в продължение на над сто години.

За България Първата световна война донася поражение, териториални загуби и политическа изолация на международната арена. Още тази фундаментална разлика в опита на двете държави ни казва много за положението на двата народа. Дали те могат да си сътрудничат – след като за Полша е важно Версайската система да се запази, а България е една от ревизионистичните държави?

Нека започнем от припомнянето на може би най-важния факт. Конфликтът със съседите е характерен както за Полша, така и за България. Полша има лоши отношения с Германия и Съветска Русия, които не се примиряват със значителните териториални загуби за нейна сметка, без да си спомнят, че са загубили само земите, придобити след поделбите⁴⁾. Неуспешно се развиват полско-чехословашките отношения, макар че двете славянски държави са всъщност призвани да си сътрудничат. Съперничеството за първенството в Централна Европа и териториалният спор правят това невъзможно⁵⁾. Остър и задълбочен териториален спор, който засяга град Вилнюс и региона около него, разделя възродена Полша и новата независима Литва. Полско-съветският Рижки договор (18 март 1921 г.) разделя

Украйна между Полша и Съветска Русия, което означава, че украинският народ не получава шанс за самоопределение. Полша успява да уреди по мирен път своите отношения само със съседните Румъния и Латвия.

България има недобри отношения с Турция, Гърция, Румъния и Югославия. С всяка от тези държави има териториални спорове. Няма съсед, на който може да разчита. Но между положението на българския и полския народ съществува една голяма разлика. България няма сред съседите си Велики сили – при това сили, които са временно „отслабени“, но желаещи отплата за понесените поражения и неуспехи.

За да се разбере какво е мястото на България в полската външна политика от междувоенния мирен период (1918 – 1939), трябва да се припомнят принципите на тази политика. От гледна точка на полските управляващи Балканите не представляват регион с особен интерес за Полша, за която най-важно е собствената ѝ безопасност в Централна и Източна Европа. Полската дипломатия печели само един съюзник и това е Румъния. С този съсед полското правителство сключва на 3 март 1921 г. в Букурещ отбранителен съюз срещу Съветска Русия⁶⁾. И двете държави се чувстват заплашени от своя голям съсед. Логиката ги принуждава да мислят за обща отбранителна война срещу него, когато в бъдеще се появи такава необходимост.

Естествен кандидат за съюзник е Унгария. Тя предоставя помощ на Полша по време на войната срещу Съветска Русия през 1920 г. Полският и унгарският народ са свързани с връзките на добрата памет за общото минало. Полската и унгарската държава обаче нямат обща граница – разделя ги Чехословакия. Полските мечти за тристранно сътрудничество между Варшава – Букурещ – Будапеща не се осъществяват и през цялото мирно двадесетилетие се завръщат като *wishful thinking*. Сблъскват се с унгарско-румънския антагонизъм, който се разпалва след присъединяването на Седмиград към Румъния по силата на Трианонския договор (4 юни 1920 г.). Затова полските желания за централноевропейски блок нямат шанс за реализация. Полско-чехословашкият антагонизъм допълва трудностите, които стоят пред полската политика за интеграция на Централна Европа⁷⁾.

Единственият шанс за полско-българско сближаване може да бъде създаването на системата на Междуморието като обединение на независими от Великите сили държави, които обаче имат собствени амбиции, но и общи интереси. В тази перспектива принадлежащата към победените в Първата световна война страни България би могла да намери своето място в по-широката система, създавана във Варшава. Полската дипломатия разработва такава концепция едва през втората половина на 30-те години, когато след смъртта на маршал Пилсудски (починал на 12 май 1935 г.) полската политика е ръководена от динамичния и като цяло негативно приет на Запад министър Юзеф Бек.

Обаче първо трябва да припомним, че през първото десетилетие от Версайската система – както казва днес историографията – тоест през 20-те години на XX в., България е малко значим обект на международната политика. Със сигурност е показателно, че полският пълномощен министър в София Владислав Барановски моли маршал Пилсудски да бъде преместен на друга позиция – „по-активна“, както казва на полския държавен глава в края на юни 1926 г. (Baranowski, 1931: 200). Това положение не е променено и от толкова важното събитие в Полша, каквото е превратът на маршал Пилсудски, който поема и управлението на външните работи.

Създаденият между 1921 и 1922 г. и предложен на Министерския съвет във Варшава политически меморандум на ръководителя на Генералния щаб ген. Владислав Шикорски (по-късно премиер) определя целите на полската външна политика от гледна точка на сигурността на страната. Той призовава за съюзи и разпознава заплахи. Очертава визията за това, което е възможно и невъзможно в полската политика за сигурността. Не споменава обаче изобщо България. Говори за Турция като потенциален съюзник срещу Съветския съюз. Ключ за разбирането на автора на този документ е даването на приоритет на страните, граничещи със Съветска Русия, като партньори⁸⁾.

Полската гледна точка към ситуацията в Югоизточна Европа не се променя и след споразумението на западните сили с Германия през 1925 г. Създаденият тогава в Министерството на външните работи меморандум за регионално сътрудничество на народите от Централна Европа не засяга въпроса за сигурността на Балканите⁹⁾.

От гледна точка на стратегическите принципи на полската външна политика България е разглеждана преди всичко като съсед на Румъния, която е съюзник на Полша. Става въпрос главно за това румънско-българският антагонизъм да не се засили, а отношенията между двете държави да достигнат до някакъв *modusvivendi*. Румъния, която има основания за тревога заради Унгария, се оказва проблематичен съюзник в случай на полско-съветска война, а евентуален конфликт с България я прави дори ненужен партньор¹⁰⁾.

Първата полска концепция, в която България има своето място, е проектът за Селскостопанския блок. Тази политическа визия се ражда през 1930 г. във Варшава във връзка с усложненията, които световната икономическа криза донася на Европа и света. Основен принцип на тази концепция става постулатът за сътрудничество между селскостопанските държави от Европа на Междуморието. В този геополитически регион само Чехословакия е индустриално-селскостопанска държава, като Чехия е добре индустриализирана. Световната икономическа криза засяга силно селскостопанските държави от европейското Междуморие. Бълга-

рия е особено силно засегната, както пише полският историк Адам Косески (Koseski, 1983: 2).

Полската дипломация успява да организира периодични конференции с министрите на външните работи на държавите от Селскостопанския блок¹¹⁾. Те се провеждат между 1930 и 1933 г. Първата конференция на държавите от Междуморието, поканени в този блок, се провежда през август 1930 г., а в събранието вземат участие представителят на Полша и министрите на Латвия, Естония, Финландия, както и на Румъния, Унгария, Югославия, България и Чехословакия. В периода 1932 – 1933 г. са проведени следващите две срещи на министрите.

Полската дипломация се посвещава на усилията за споразумение с Унгария и Латвия. Румънската пък координира работата по присъединяването на Чехословакия, България и Югославия към проектирания блок¹²⁾. Акредитираният през юни 1930 г. като пълномощен министър в София Адам Тарновски пише до полския зам.-министър на външните работи две години по-късно, че въпросът за Селскостопанския блок му е „особено близък“¹³⁾. От тази перспектива се заема със своята мисия в България¹⁴⁾.

В случай на успех Селскостопанският блок би довел до преодоляване на разногласията и поделянето, които се създават в Европа на Междуморието в резултат на изхода от Първата световна война. Чехословашката концепция за Малката Антанта, като стабилизиращ елемент за Централна Европа, би трябвало да бъде отхвърлена.

Концепцията на Селскостопанския блок завършва с неуспех. Различията в интересите на държавите от Междуморието са твърде големи, за да се стигне до сътрудничество. Подписването на 9 февруари 1933 г. в Женева – по инициатива на Чехословакия – на Организационния пакт на Малката Антанта слага край на усилията на полската дипломация, нанасяйки им тежък удар.

Мислейки за сближаването на Букурещ и София, полската дипломация, в рамките на своите възможности, подкрепя идеята за строеж на румънско-български мост на Дунав. В доклада, изнесен през март 1932 г. на събранието на полските дипломати в столиците на Централна Европа и на Балканите в Източния отдел на Министерството на външните работи във Варшава, пълномощният министър Тарновски говори за необходимостта от по-задълбочено развитие на комуникациите Север – Юг в междуморска Европа и призовава за ангажирането на Полша в строителството на споменатия мост на Дунав.

В своите политически изказвания Тарновски често подчертава славянския характер на полската външна политика в отношенията Варшава – София. През 1936 г. обаче получава категоричната инструкция на Бек да избягва всякакво ангажиране в концепцията за „славянска политика“, тъй като такива действия не обслужват интересите на Полша, а по-скоро

пропагандата на СССР. Теорията на славянската политика – със сигурност близка на българското публично мнение – в Полша се свързва с панславизма, насърчаван някога от царска Русия и завръщащ се от време на време в реториката на съветската пропаганда. Двата народа – полският и българският, имат различна колективна памет за Русия и ролята ѝ в международните отношения. За българския народ споменът за участието на Русия в освобождението от турско владичество е жив. За поляците пък не е угаснал споменът за поделбите на страната и за историческия полско-руски конфликт. Паметта за поделбите, в резултат на които Русия заграбва осемдесет процента от територията на Полската Жечпосполита, е подсилена във възродена Полша. Към това се добавя и полско-съветската война от 1919 – 1920 г., завършила с полската победа край Варшава.

В периода 1932 – 1934 г. благодарение на маршал Пилсудски Полша подписва два договора за неагресия с големите си съседи – Съветския съюз и Германия. По този начин се появяват основите на политиката на балансиране, която е обявена в началото на 1934 г. Полша трябва да подсилва мирните отношения с Германия и СССР, но изключва всякаква възможност за съюз с едната от тях срещу другата. Това е основната доктрина на полската външна политика¹⁵⁾. До 1939 г. Полша поддържа принципа на балансиране, като не допуска да бъде въвлечена в никакви задължения в полза на Германия срещу Съветския съюз и обратно. Благодарение на динамичните действия на маршал Пилсудски Полша се превръща във важен участник в развиващите се значими събития на дипломатическата сцена в Европа през тридесетте години, макар, разбира се, за кратко.

Без съмнение политическият климат в отношенията на Полша с хитлеристка Германия, която се опитва да включи Полша в собствената си сфера на влияние, в периода 1934 – 1938 г. е много по-добър, отколкото в полско-съветските отношения, които въпреки формалното нормализиране след Рижкия договор и договора за неагресия се влошават до състоянието на „студена война“, особено от момента, в който Полша отхвърля проекта за Източен пакт (1934 – 1935), тоест за антинемски блок с нейно участие, но и на СССР, Чехословакия и балтийските държави¹⁶⁾. Тя постъпва така според теорията за неутралност между Берлин и Москва.

В публикувания от починалия полски историк Йежи Томашевски изключително интересен документ, какъвто е създаденият през 1934 г. меморандум на Полското министерство на външните работи, България присъства като една от държавите от Югоизточна Европа, които заслужават внимание¹⁷⁾. В новите международни условия тя не може вече да се пренебрегва, както е направено в меморандума от 1922 г., за който вече споменах. Следователно този документ сигнализира еволюцията на полската политика спрямо България.

Авторите на този програмен документ от 1934 г. посочват, че след Първата световна война България се е озовала в „същата трудна ситуация като Унгария“. „Великобългарската програма след освобождението от турско владичество обхваща и желанието за формална независимост от Турция и след това присъединяването към Отееството на останалите земи, населени от българи, тоест на турска Македония и на Добруджа, която се намира под румънска власт. Тази програма е допълнена от желанието да получи достъп до Егейско море и по този начин морските ѝ връзки да се освободят от турския контрол в проливите. Амбицията на династията е да се реализира идеалът на Средновековна България – Константинопол да стане столица на държавата. През 1908 г. България получава пълна независимост и наименованието „царство“. Успява да обедини значителна част от българските земи по време на Балканските войни от 1912 – 1913 г. Също така България получава излаз на Егейско море. Ньойският договор, наложен на България след Световната война, я лишава от тези придобивки. Македония – огнище на българския иредентизъм в периода на турско робство, е поделена между три държави. Част остава в България. Останалата част е поделена между Гърция и Югославия“⁽¹⁸⁾.

В България не се развива толкова силен ревизионизъм като в Унгария. „България приема провала на мечтите за величие с относително по-голямо подчинение от Унгария. Не притежава нейната имперска традиция. Преди войната е по-скоро малка, тепърва развиваща се държава“, пишат полските дипломати, автори на програмния документ от 1934 г.⁽¹⁹⁾

Българският народ издържа поражението от 1918 г. – това е една от основните тези на цитирания от нас текст. „Военната загуба разтърсва из основи развитието на България. Не успява обаче да я унищожи. България дължи това преди всичко на факта, че е народностно еднородна, 84% от общото ѝ население са българи. Единственото по-многобройно малцинство са турците, които населяват пограничните територии. Освен това притежава неусложнена обществена структура, което в голяма степен дава гаранции за запазване на вътрешния мир въпреки комунистическите машинации и агитация. Това е селскостопанска страна, която почти не притежава индустрия, с преобладаваща дребна селска собственост. България е почти лишена от селски или градски пролетариат. Все пак проблем представлява силното радикализиране на селските маси, чиито представители не могат да се противопоставят по категоричен начин на комунистическата агитация. Обаче на страж на държавната идея стои патриотичната градска интелигенция, радваща се на пълната подкрепа на симпатизиращата ѝ армия“⁽²⁰⁾. Българският национализъм, както виждаме, е оценяван със симпатия от Полското министерство на външните работи. Разсъжденията, съдържащи се в полския документ от 1934 г., със сигурност са изключително показателно свидетелство за епохата.

На 9 февруари 1934 г. в Атина е подписан т.нар. Балкански пакт. Реализират го Гърция, Турция, Югославия и Румъния²¹⁾. Това обединение задълбочава изолацията на България. Поставя си за цел подсилването на териториалното статукво във формата, която му придават мирните договори, сключени след Първата световна война (включително, разбира се, Ньойският договор).

От гледна точка на полската дипломация, Балканският пакт не успокоява и не стабилизира международното положение на Балканите, както антиунгарската Малка Антанта (създадена през 1920 – 1921 г.) не води до интеграцията на Централна Европа. Балансът на силите на Балканите е по-скоро „нарушен“, отколкото подобрен заради него²²⁾.

От полска гледна точка, утвърждаването на мира на Балканите изисква помирението на България с Румъния и Югославия, а ако това е възможно – също и с Турция. Излизането на България от политическата изолация е в интерес на Полша. Стремейки се да се сближи с България, полското правителство дискретно подкрепя българските стремежи за ревизия на разоръжителните клаузи от Ньойския договор от 27 ноември 1919 г., а за най-важна задача приема работата по подобряването на българо-румънските отношения, което не е лесно.

Тридесетте години на XX в. донасят значително задълбочаване на връзките между Полша и България. На 7 април 1931 г. е подписана полско-българска самолетна конвенция, а през август същата година – и пощенска конвенция. През декември 1934 г. е сключена консулска конвенция, докато през април 1935 г. се стига до подписване на договор за интелектуално сътрудничество. Също така се осъществява размяна на посещения на министрите на просветата. Българският министър Радев посещава Варшава през април 1935 г., а Вацлав Йенджейевич – София. По-късно е подписан полско-български компенсационен (клирингов) договор, създава се и Полско-българска търговска изба.

Юзеф Бек често казва, че Полша не провежда особено активна политика на Балканите и не разполага своите ключови интереси в този регион. Често повтаря тази фраза в своите разговори с чуждестранни партньори. През януари 1938 г. казва на Хитлер: „(...) в наддунавския басейн освен това не провеждаме особено голяма политика“²³⁾. Европа „на юг от Карпатите“ му изглежда като прословутата „балканизирана Европа“²⁴⁾. „Преди войната се оплакват от Балканите, защото държавните образувания там са слаби и са използвани като инструмент от други държави. След войната Европа е балканизирана чак до Карпатите“, казва Бек на вътрешна среща на ръководството на Полското министерство на външните работи във Варшава на 4 ноември 1938 г.²⁵⁾ Полската дипломация обаче има визията да пренареди Европа, създавайки системата на Междуморието или „Третата Европа“²⁶⁾.

Още при полския държавник от XIX в. Адам Йежи Чарториски – тоест полския привърженик на българското национално движение, срещаме явни следи на голямата визия за съюз между народите от Междуморието²⁷⁾. Неговото ангажиране в подкрепата на унгарците срещу Хабсбургите, идентифицирането му с държавните желания на румънците и действията му в подкрепа на южнославянските народи не оставят съмнение колко реалистично предвижда изграждането на Европа на народите върху останките от империите. С такава мисъл той провежда своята „дипломация без дипломатически пълномощия“ (1831 – 1861 г.) и е оценен и разбран от управляващите на изброените народи.

Първото представяне на идеята за Междуморието в сферата на реалната политика обаче настъпва едва през междувоенния период (1918 – 1939), когато поляците се сдобиват с тази безценна придобивка, каквато е собствената държава. Този период – бурен и преломен – донася първо поражението на планове на Юзеф Пилсудски за създаване на блок от „държавите наследници“ на старата Жечпосполита. Създават се обаче нови национални държави върху руините на империите – в резултат на геополитическата революция, която Великата война (1914 – 1918) донася на Централна и Източна, както и на Югоизточна Европа.

От началото на съществуването си възродена Полша се стреми да бъде организатор на защитно споразумение между държавите съседки на Съветска Русия. Още Лозанският договор за вечно приятелство с Турция „отразява надеждите на полската дипломация за създаване в бъдеще на система за сътрудничество между възможно най-голям брой държави, граничещи със съветската държава“²⁸⁾. Сред тези страни не може да има място за България като неграничеща със СССР, а освен това като държава, в която обществото храни проруски настроения.

Полските междуморски проекти са разнообразни. Появяват се визии за реорганизирането на Източна Европа под ръководството на Полша – разбирана в рамките на цялото пространство от Финландия до Югославия и от Латвия до Азербайджан. Още в периода 1919 – 1921 г. се създава концепцията за полско-румънско-унгарски алианс и построяването на нов блок около тази система със защитен характер²⁹⁾. Оформя се и проект за „неутрален пояс“ от Балтийско до Адриатическо море не под формата на съюз, а на обединение на държавите, говорещи с един глас. Концепциите за Междуморието не са полска специалност – появяват се също в идеите на управляващите на други народи – особено румънския и унгарския.

Погледът към Централна Европа след Великата война, разбита на много нови държави, провеждащи собствена егоистична политика и разделени на две категории – освободени или победени, довежда до убеждението, че мирът в такива условия няма перспективи. За съжаление, както е добре

известно, Обществото на народите, като институция за обща сигурност, не изпълнява функциите си. От началото на своето съществуване не разполага с изпълнителни инструменти за собствените си резолюции. Взема всички решения на базата на консенсус, което става все по-трудно с течение на времето.

За полския министър на външните работи по-близка е не толкова визията за блок, колкото за „неутрален пояс“ между националсоциалистическа Германия и Съветска Русия от Балтийско до Адриатическо море, а главна роля в него би изпълнявал геополитическият „триъгълник“ Варшава + Будапеща + Букурещ³⁰⁾. Тези държави биха действали като група, говореща със собствен глас, без да изискват помежду си формални съюзнически задължения. Разбира се, такъв проект изисква териториални промени – преди всичко за сметка на Чехословакия. Само така може да се постигне обща полско-унгарска граница. В региона на източно Балтийско море трудностите се задълбочени от полско-литовския антагонизъм (успокоен едва през 1938 г.) и идеите за неутралитет, поддържани в Рига и Талин, без да се говори за Хелзинки.

Планът на Бек идва твърде късно – в момента, когато Германия вече е постигнала надмощие в Европа и разрушава Версайската мирна система поради пасивността на западните сили, провеждащи политика на умиротворяване³¹⁾. Без съмнение, Бек не е оценил силата на унгарско-румънския антагонизъм и полското предложение за посредничество между тези държави се оказва напразно и не довежда до споразумение между скараните народи. Не помага дори предложението на правителството във Варшава да гарантира такова споразумение. Полско-чехословашкият антагонизъм пък пречи на всички опити за интеграция на Европа на Междуморието. Чехословакия има амбициите да провежда голяма политика от позицията на малка държава³²⁾. Дейността на Бенеш убедително показва това. Още през 1919 – 1921 г. се развива антагонизмът с Полша, имаща подобни желания, които не могат да се помирят с тези, които се развиват в Прага.

Желанието да се реорганизира Централна и Източна Европа в посока на създаването на междуморската система, със сигурност свидетелства за амбициите на Полша да бъде Велика сила. Без съмнение, в концепциите си Бек ѝ приписва такава роля, макар че тя не е Велика сила. В действителност Полша наистина изпълнява ролята на важен фактор в международната политика, но за съжаление, няма шанс да създаде система на сигурността срещу Германия и Русия – особено когато тези държави „от нов тип“ решават да си сътрудничат в името на собственото си разширение. Самата концепция за създаване на неутрална територия в Централна Европа обаче свидетелства за притежанието на точна визия за бъдещето, тъй

като по-късните събития доказват именно това, че скараните и неработещи помежду си страни от този регион поотделно преживяват експанзията на Германия и Съветския съюз, губейки независимостта си. Опасността идва от страна на тези държави, а яснота на убеждението, че това ще се случи, за съжаление, имат само създателите на полската политика. Проектът за „Третата Европа“ със сигурност е доказателство, че Полша не очаква пасивно приближаващата опасност, а опитва да предприеме определени действия.

Алтернативата за планове на Бек е много ясна – или да се появи системата на Междуморието, така че създаващите я държави да бъдат независими, или да им бъде наложена друга геополитическа конфигурация, тоест немската *Mittleuropa*, или още по-лоша опция – тоест немско-съветски съюз, съчетан с пасивността на скараните помежду си държави от Междуморието и незаинтересоваността на западните сили. За съжаление, 1939 г. донася реализирането на този последен сценарий.

Със сигурност от този исторически опит, какъвто са неуспешните полски опити за създаване на системата на Междуморието в навечерието на Втората световна война, могат да се изведат различни изводи. Първият и най-важен от тях е урокът за борба за самостоятелност на всяка цена, урокът за създаването на регионални обединения срещу „силните на този свят“, урокът за съпротивата срещу всичко, за да не стане държавата подчинена на чуждестранните сили. Този опит остава траен, макар че времето минава и с всяка следваща година все повече се отдалечаваме от междувоенната епоха.

Концепцията за „Третата Европа“ предвижда място за България като партньор на Полша и участник. Тази държава трябва да бъде неин незаменим компонент като съставен елемент от международния баланс на силите на Балканите. Не се допуска обаче мисълта за промяна на тогавашните граници. Очаква се преди всичко благоприятен обрат в отношенията София – Белград, така че тези две държави да се превърнат в стабилизатори на мирния ред в Югоизточна Европа.

Подписаният на 24 януари 1937 г. пакт за приятелство между България и Югославия разпалва надеждите във Варшава за стабилизиране на международните отношения на Балканите. Сближаването между София и Белград засилва полските очаквания за излизане на България от изолацията. Това споразумение е интерпретирано като насочено срещу Гърция.

Посетилият Букурещ през април 1937 г. Бек остава с впечатлението, че Малката Антанта е фикция, за което се убеждава, след като получава протоколите от последната среща на министрите на външните работи на нейните страни членки, които са му показани от румънския му колега Виктор Антонеску. „(...) в своите отношения с Италия Югославия действа

изцяло без разбирателство със своите съюзници. Заема категорично отношение единствено срещу реставрирането на Хабсбургите“. Всичко това води до извода, че „Югославия собственоръчно организира и своите балкански отношения, като при това (...) югославско-българското сближаване е с антигръцка насоченост и „двете държави ясно се стремят към Егейско море“⁽³³⁾. Също така от изказванията на зам.-министъра на външните работи Ян Шембек, които се съдържат в неговите писма до пълномощния министър в Белград Роман Дембицки, личи, че той разчита на сближаването на България и Югославия с Турция, за да се създаде нов баланс на силите на Балканите. Смята, че българският ревизионизъм се обръща срещу Гърция, което ще улесни Югославия. Полският пълномощен министър в Белград Дембицки допуска, че Италия ще подкрепи намаляването на българо-югославското напрежение. „Оста“ Анкара – София – Белград би била компонент от системата на Междуморието⁽³⁴⁾. Полският посланик в Анкара Михал Соколницки подкрепя това разбиране с мнението, че Турция е заинтересована от намаляване на напрежението между България и Югославия⁽³⁵⁾.

Може да се твърди, че в последните месеци на относителен мир в Европа полската дипломация си поставя като важна цел сключването на румънско-унгарско и румънско-българско споразумение. В проучвателните разговори с гостуващия в Полша през декември 1937 г. френски министър на външните работи Ивон Делбос, които самият той приема за изключително успешни, Бек получава неговото уверение, че френската дипломация „планира да направи всичко, за да намали напрежението в този регион, особено между Румъния и Унгария, както и Румъния и България“, като добавя, че „се радва, че най-накрая можем да бъдем солидарни в тази сфера“⁽³⁶⁾.

На 25 март 1937 г. е реализиран пактът Стоядинович – Чано, тоест споразумението за приятелство между Югославия и Италия. Полските очаквания за активна роля на Италия в Европа на Междуморието обаче завършват с разочарование. Държавата на Мусолини не е в състояние да се противопостави на Германия, което министър Бек осъзнава напълно ясно през март 1938 г., когато предприема напразно пътешествие до Рим⁽³⁷⁾.

Както е известно, едва на 31 юли 1938 г. в Солун е сключено споразумение между страните членки на Балканския пакт и България, според което тези държави се отказват да прилагат спрямо нея разоръжителните ограничения, записани в Ньойския договор (Kulski & Potulicki, 1939: 514). Обаче вече е твърде късно подобно споразумение да се използва за създаването на блок от държавите, подкрепящи защитата на системата от мирни договори.

През 1939 г., която донася голямо поражение за Европа, България и Полша се озовават в различни ситуации. Полското *non possumus* („не мо-

жем“, лат.), казано на Германия в отговор на нейните териториални искания, довежда дотам, че споразумението за неагресия от 26 януари 1934 г. остава в миналото³⁸⁾. Пактът Рибентроп – Молотов решава съдбата на мира и на Версайската система. Съветският съюз осигурява на Хитлер възможно най-добрите условия да започне война срещу Полша, без да се притеснява от какъвто и да е риск.

Еволюцията на съветската политика през 1939 г. от години е обект на разсъждения от страна на историците и не престава да занимава нашето въображение. Двойните преговори – (явни) със западните сили и (тайни) с Германия – водят до голямо споразумение. Централна и Източна Европа е разделена на сфери на интереси на двете тоталитарни държави. Версайската система не се разпада от само себе си – както понякога можем да прочетем в изследванията на западни историци. Тя е разрушена от тактическия съюз между държавите на Хитлер и Сталин. Полската дипломация не може с нищо да се противопостави на този развой на събитията. Дипломацията на Бек не се сдобива с достатъчно информация за съдържанието на тайния московски протокол, който е присъда за Полша.

Сближаването с Германия и подялбата на Полша е мечта в Москва. Владимир Потьомкин – съветският народен вицекомисар на външните работи, казва на българския пълномощен министър в тази столица Никола Антонов през февруари 1938 г., че ако се стигне до война в Европа, тогава не Съветският съюз ще бъде застрашен от немско-полска агресия, а „Полша ще бъде победена и тогава нейният съюзник Германия, за която така усърдно работи полковник Бек, вместо да я защити, ще дойде, за да ни предложи да се върнем към старата практика от XVIII в. и заедно да извършим четвъртата подялба на полските земи“³⁹⁾. Трябва веднага да се добави, че полско-съветските отношения се влошават, след като Полша отхвърля концепцията за Източния пакт. В същото време, в България ясно се проявяват проруски симпатии, с което полските дипломати са наясно⁴⁰⁾.

Знаейки за добрите контакти на българската дипломация в Москва, пълномощният министър Тарновски също събира информация за съветската политика и докладва за това във Варшава в преломните кризисни моменти от 1938 и 1939 г. В дните на изострено напрежение между Москва и Варшава през септември 1938 г. съобщава на Министерството на външните работи, че „генералният щаб на българската армия разполага с информация, че Съветският съюз планира атака срещу Полша“⁴¹⁾.

След избухването на Втората световна война на 15 септември 1939 г. правителството на България обявява неутралитет на страната, а пълномощният министър Тарновски остава на позицията си до началото на 1941 г. На 30 септември 1939 г. той предава на премиера Георги Кьоσειванов демарш срещу немско-съветската подялба на Полша, извършена според

московския договор „за граници и приятелство“ от 28 септември същата година⁴²⁾. Дипломатическата мисия в София е най-дълго функциониращото полско представителство в тогавашните условия на Югоизточна Европа – освен това в Белград. Едва на 2 март 1941 г. Германия успява да принуди правителството в София да прекъсне дипломатическите връзки с полското правителство в емиграция⁴³⁾.

Отношенията между възродена Полша и България по времето на Версайската мирна система са функция на геополитическия баланс на силите в Европа на Междуморието. Полша и България са разделени от географското разстояние. Друга разлика е в броя на населението – 34,5 млн. в Полша и близо 6,5 в България. Полша определено е „удовлетворена“ държава (от гледна точка на притежаваните територии), а България иска ревизия на границите. Въпреки това и двата народа могат да търсят за себе си безопасност в системата на Междуморието. Макар че за Полша Румъния е далеч по-важен партньор от България, в полските политически концепции никога не се появява идеята да се подкрепи първата срещу втората държава.

Полската идея, че народите на Междуморието са свързани с обща съдба, предопределена от геополитиката, е във всеки случай точна. Икономическата сила на Полша обаче е твърде малка, за да реализира такова споразумение. Предприетата между 1937 – 1939 г. нападателна политика на Германия унищожава всички шансове за успешно противопоставяне от страна на държавите от Междуморието. Политиката на отстъпки, която провеждат западните сили (Великобритания и Франция) спрямо Третия райх, улеснява Хитлер в подготовката на войната. За нейното започване той получава значителна дипломатическа помощ от СССР като втората окупаторска държава, която не е съгласна с териториалния ред в Европа въпреки фасадата, която създава съветската теория за „обща безопасност“. Често се забравя за това, когато се разглеждат обстоятелствата около избухването на Втората световна война.

Днес е лесно да се констатира, че политиката на националните държави е била осъдена на провал. Също така често слушаме как такава политика безвъзвратно принадлежи на миналото. За Полша обаче отказът от самоопределение не може да бъде никакво решение. Разположението между Германия и Русия я изправя пред избор – или да се подчини на една от тези държави, или да провежда колкото може по-самостоятелна политика. В периода 1918 – 1939 г. Полша избира втората възможност. Не успява обаче да намери съюзници в Европа на Междуморието.

Превод от полски: Кристиан Янев

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Идеята на Юзеф Пилсудски за „Междуморието“ (Międzymorze/Intermarium) представлява политическа концепция, която се развива в периода между двете световни войни и се стреми към сътрудничество и обединение на държавите, разположени между Балтийско и Адриатическо море (бел. прев.).
2. Вж. Krzepkowski, S. (1998). Bułgarzy i problem bułgarski w polskiej myśli politycznej i społecznej w kraju i wśród emigracji w XIX wieku, [w:] S. Krzepkowski, Bałkany – Bułgaria – Polska, Kielce, s. 27.
3. Това понятие е въведено от полския съветолог Виктор Суkenицки, East-Central Europe 1914 – 1918. From Foreign Domination to National Independence, Boulder (Colorado) 1984.
4. След подписването на Рижкия договор Русия запазва земите, които е получила след първата и втората подялба на полската Жечпосполита през 1773 и 1793 г.
5. С решението на Конференцията на посланиците от юли 1920 г. спорната Чешинска Силезия е дадена на Чехословакия, без да се пита за мнението на Полша.
6. В последните години е публикувана монография с извори за този съюз от Хенрик Валчак, Sojusz z Rumunią w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918 – 1931, Szczecin 2008. Също така разполагаме с ново изследване на румънския историк Флорин Ангел за създаването на този съюз: Construirea sistemului „Cordon sanitaire“. Relații româno-polone 1919 – 1926, Cluj–Napoca 2003.
7. За повече информация вж. Balcerak, W. (1970). Koncepcje integracyjne w polskiej polityce zagranicznej (1918 – 1939), „Dzieje Najnowsze“, nr 1, s. 30 – 56.
8. Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918 – 1939, t. 1, 1918 – 1932, oprac. T. Jędruszczak i M. Nowak-Kiełbikowa, Warszawa 1989, s. 189.
9. Kornat, M. (2009). Memorandum programowe polskiego MSZ z 1925 r. (w związku z rokowaniami lokarnieńskimi), „Zeszyty historyczne“, z. 168, s. 200 – 222.
10. През декември 1928 г. Пилсудски заявява секретно, че според него Румъния е „изкуствено създадена“ (цит. по Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej 1918 – 1939, Warszawa 1998, s. 192).
11. Тази концепция не е напълно представена в полската историография. Трябва да се отбележи изследването на Ирена Ставови-Кавка, основаващо се на полски архивни документи: I. Stawowy-Kawka, Blok Rolny a koncepcje integracji Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej w latach 1930 – 1932, [w:] Idea Międzymorza w polityce II Rzeczypospolitej. Nadzieje i ograniczenia, red. E. Znamierowska, Warszawa 2016.
12. Stawowy-Kawka, Blok Rolny a koncepcje integracji Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej, s. 441.

13. Instytut Polski i Muzeum Sikorskiego (Londyn), Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. A.11.E/1491. Писмо на Тарновски до зам.-министъра на външните работи Ян Шембек от 12 ноември 1932 г.
14. Мисията е относително продължителна (за тогавашните стандарти) и продължава от 1930 до 1941 г. На мисията на Тарновски е посветено българското изследване: M. Karabelova, Poślanik Adam Tarnowski i niegowoto dyplomatyczne piligrimstwo. Zabraweni deła, niepublikowani dokumenty i naszata pamet za tiach 1930 – 2014, Sofia 2014.
15. Повече информация за това в моите изследвания: M. Kornat, Polityka równowagi (1934 – 1939). Polska między Wschodem a Zachodem, Kraków 2007 и Polen zwischen Hitler und Stalin. Studien zur polnischen Außenpolitik in der Zwischenkriegszeit, Berlin – Brandenburg 2012.
16. Най-добрия анализ на тези въпроси предлагат: Piotr S. Wandycz, The Twilight of French Eastern Alliances 1926 – 1936. French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland (Princeton 1988) и Stanisław Gregorowicz, Michał Zacharias, Polska – Związek Sowiecki. Stosunki polityczne 1925 – 1939, Warszawa 1995. Руската (независима) гледна точка представя Oleg Ken, Collective Security or Isolation? Soviet foreign policy and Poland, 1930 – 1935, St. Petersburg 1996.
17. Dokument z 1934 r. o zasadach polskiej polityki zagranicznej, oprac. J. Tomaszewski, „Przegląd Historyczny“, t. 76, z. 4, 1985, s. 797 – 818.
18. Ibidem, s. 808.
19. Ibidem.
20. Ibidem, s. 809.
21. Усилията към това обединение да се присъединят България и Албания, не дават резултат. Вж. H. Batowski, Między dwiema wojnami 1919 – 1939. Zarys historii dyplomatycznej, Kraków 1988, s. 212.
22. Необходимо е изграждането на цялостна система за сигурността, а не противопоставяне на част от държавите срещу други. (Dokument z 1934 r. o zasadach polskiej polityki zagranicznej, s. 815).
23. Polskie Dokumenty Dyplomatyczne. 1938, Warszawa 2007, s. 28. Разговорът се провежда на 14 януари 1938 г.
24. Определението на Бек е изказано в разговор с италианския зам.-министър на външните работи Фулвио Сувич във Венеция на 20 април 1935, Archiwum Akt Nowych (нататък: AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (Gabinet Ministra), sygn. 108A. Определението „балканизирана Европа“ е разпространено от американския репортер Пол Скот Моурър в книгата: Balkanized Europe. A Study in Political Analysis and Reconstruction (New York 1921).
25. Dziennik i teki Jana Szembeka (1935 – 1945), t. 4 (1938 – 1939), red. J. Żarański, Londyn 1972, s. 341.

26. От моите изследвания върху Третата Европа – вж. М. Kornat, “Polityka równowagi” (1934 – 1939). Polska między Wschodem a Zachodem, Kraków 2007, s. 307 – 352; М. Kornat, Polityka zagraniczna Polski 1938 – 1939. Cztery decyzje Józefa Becka, Gdańsk 2012, s. 99 – 168; М. Kornat, The Polish Idea of the Third Europe (1937 – 1938). A realistic concept or an ex-post vision?, „Acta Poloniae Historica“, nr 103, 2011, s. 101 – 126; М. Kornat, “Trzecia Europa”. Polska koncepcja “Międzymorza” (1937 – 1938), [w:] Idea Międzymorza w polityce II Rzeczypospolitej. Nadzieje i ograniczenia, red. E. Znamierowska, Warszawa 2016, s. 123 – 151.
27. По тези въпроси ценна е монографията на Лудвик Видершал, Bułgarski ruch narodowy 1856 – 1872, Warszawa 1937.
28. Формулировката е на Марек К. Камински – М. K. Kamiński, M. J. Zacharias, op. cit., s. 71.
28. Сключеният на 3 март 1921 г. съюз с Румъния никога не е приет от лагера на Юзеф Пилсудски като финал на централноевропейските мечти. Отново се обмисля необходимостта да бъде допълнен от съюзническо споразумение с Унгария, което обаче никога не се случва.
29. Анализирах този въпрос в книгата за политиката на министър Бек – вж. Kornat, M. (2012). Polityka zagraniczna Polski 1938 – 1939. Cztery decyzje Józefa Becka, Gdańsk (rozdz. III).
30. В същото време обаче полският проект не би могъл да се появи по-рано, защото едва перспективата за краха на Чехословакия позволява въпросът за граница с Унгария да излезе на дневен ред.
31. Пьотр Вандич правилно отбелязва, че на амбициите на Полша да бъде Велика сила, не трябва да се противопоставя чехословашката „скромност“, защото такава няма. Вж. неговото есе Pierwsza Republika a Druga Rzeczpospolita, “Zeszyty Historyczne“, nr 28, 1974, s. 3 – 20.
32. Polskie Dokumenty Dyplomatyczne. 1937, red. J. Ciechanowski, Warszawa 2012, s. 255 – 256.
33. Ibidem, s. 23 i 27. Шембек до Дембицки, писмо от 12 януари 1937 г., и Дембицки до Шембек, писмо от 14 януари същата година.
34. Ibidem, s. 35 – 36 Писмо на Соколници до Шембек от 16 януари 1937 г.
35. PDD/1937, s. 765. Разговор от 6 декември 1937 г.
36. Полският запис от разговорите на полския политик с Мусолини и Чано, проведени между 7 – 9 март 1938 г., еднозначно свидетелства за това, Polskie Dokumenty Dyplomatyczne. 1938, red. M. Kornat, Warszawa 2007, s. 123 – 124.
37. Това е публично изказано от Хитлер на 28 април 1939 г.
38. Вж. Tomaszewski, J. (1981). Warianty dyplomacji w Europie Środkowej w latach 1938–1939, “Acta Universitas Wratislaviensis“, nr 543, seria: Historia, t. XXXVI, Wrocław, s. 417.
39. Diariusz i teki Jana Szembeka (1935 – 1945), t. 4, s. 670.

40. Шифрована телеграма на Тарновски до Министерството на външните работи във Варшава от 28 септември 1938 г. Вж. Landau, Z. & Tomaszewski, J. (oprac.), Monachium 1938. *Polskie dokumenty dyplomatyczne*, Warszawa 1985, s. 458.
41. Текстът на дипломатическата нота е съставен според образеца, който съдържа протеста на посланик Рачински пред британското правителство (*Polskie Dokumenty Dyplomatyczne. Wrzesień – grudzień 1939*, red. W. Rojek, Warszawa 2007, s. 112 – 113).
42. Подробно за това: Łukasz Chimiak, “Adam Tarnowski – nasz poseł w Sofii”: przyczynek do dziejów współpracy polsko-bułgarskiej w latach 1939 – 1941, “Pamięć i Sprawiedliwość”, 13/2 (24), 2014, s. 227 – 251.

REFERENCES/LITERATURA

- Baranowski, W. (1931). *Rozmowy z Piłsudskim 1916 – 1931*. Warszawa.
- Koseski, A. (1983). *Bułgaria 1944 – 1948*. Warszawa.
- Kulski, W. & Potulicki, M. (1939). *Współczesna Europa polityczna*. Warszawa.

BULGARIA IN THE CONCEPTIONS OF POLISH FOREIGN POLICY (1918 – 1939). GEOPOLITICS AND DIPLOMACY

Abstract. The study is devoted to Bulgaria's role in the principal conceptions of Polish foreign policy between the two great wars. Both states functioned in a radically different geopolitical constellation of powers, however they had one similarity. Poland belonged to the major European beneficiaries of the World War I, because due to this conflict it regained its independence after a long period of partitions. Bulgaria lost the First World War. The country had to conclude a very uncomfortable peace treaty of Neuilly-sur-Seine. But both states were in conflict with the majority of their neighbors. A unique perspective for Polish-Bulgarian cooperation was possible in the framework of the Polish conception of “Intermarium” Bloc. Unfortunately, this vision appeared only as a theory.

✉ **Prof. Dr. Marek Kornat**

The Tadeusz Manteuffel Institute of History
Polish Academy of Sciences
29/31, Rynek Starego Miasta
00-272 Warsaw, Poland

Maria Curie-Skłodowska University
20-031 Lublin, Poland
E-mail: m_kornat@o2.pl